

До спеціалізованої вченої ради Д 26.236.02
в Інституті держави і права імені В. М.
Корецького НАН України
01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію *Трепака Віктора Миколайовича «Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні»*, подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Відгук підготовлений на основі вивчення тексту дисертації, автореферату та опублікованих за темою дисертації праць здобувача.

Актуальність обраної теми дисертації обумовлена тим, що протидія корупції та запобігання корупційним правопорушенням є одним із засобів утвердження конституційних принципів верховенства права, рівності усіх перед законом та невідворотності покарання за вчинення кримінальних правопорушень. Захист особи, суспільства та держави від корупційних правопорушень, утвердження принципу нульової толерантності до корупції, забезпечення ефективної діяльності органів, які запобігають корупції та протидіють корупційним правопорушенням – визнані стратегічними пріоритетами державної політики у сфері національної безпеки. Це підтверджується керівними документами стратегічного планування та іншими актами законодавства¹.

Подолання корупції в Україні залишається серед найважливіших проблем, що турбують державу, суспільство, бізнес та міжнародні інституції. Незавершеність антикорупційної реформи в Україні, надто повільні темпи і сумнівні результати реалізації положень Антикорупційної стратегії 2014-2017 року, протистояння новостворених антикорупційних органів,

¹ Стратегія національної безпеки України БЕЗПЕКА ЛЮДИНИ – БЕЗПЕКА КРАЇНИ, затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020; Річна Національна програма під егідою Комісії Україна – НАТО на 2020 рік, затверджена Указом Президента України від 26 травня 2020 року № 203/2020; проект Закону України «Про засади державної антикорупційної політики України» (реєстраційний номер 4135 від 21.09.2020)).

суперечливі управлінські рішення, постійні конфлікти і взаємні звинувачення між органами публічної влади і бізнесом – ускладнюють прогрес на шляху до подолання корупції в Україні і дискредитують антикорупційні інституції. До системних проблем в антикорупційній сфері слід додати розрив між теорією і практикою, не усунені численні зауваження та невиконані рекомендації періодичних оцінювань стану корупції в Україні, надані GRECO, ОЕСР, Єврокомісією; складну криміногенну ситуацію із поширенням корупції в державному та приватному секторах, судовій системі та органах кримінальної юстиції; стабільно низьку довіру суспільства до правоохоронних органів і системи правосуддя; наростаючу «втому від системної корупції в Україні» серед міжнародних донорських організацій і світових кредиторів, – красномовно свідчать про існування низки невіршених проблем у сфері запобігання та протидії корупції та підтверджують вагоме суспільно-політичне значення обраної теми дисертаційного дослідження, її наукову цінність, перспективність для подальших розвідок.

Актуальності обраної теми дисертації додають справедливі судження В.М. Трепака про брак фундаментальних кримінологічних досліджень проблеми корупції, зокрема таких її складових як: кримінологічна характеристика корупційних правопорушень, корупціогенні фактори, особа корупціонера, суспільна небезпека та наслідки корупції, стратегія протидії корупції, заходи загальносоціального та спеціально-кримінологічного запобігання корупції.

Аргументуючи недостатню розробленість проблеми протидії корупції в Україні на доктринальному рівні, В.М. Трепак справедливо наголошує, що «багато наукових робіт не враховують останніх змін антикорупційного законодавства України, наслідків безсистемного реформування правоохоронних органів, новітніх тенденцій поширення корупційних проявів, нинішнього сприйняття і ставлення громадянського суспільства та бізнесу до корупції, змін в економічній ситуації, державному управлінні,

соціальному житті, викликаних серйозними прорахунками нової влади у державній політиці» (с. 6).

Тема докторської дисертації Трепака Віктора Миколайовича відповідає Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016–2020 роки (постанова НАПрН України від 03 березня 2016 р.).

Мета роботи – вироблення цілісного підходу до пояснення корупції та розроблення концептуальних засад антикорупційної діяльності на сучасному етапі розвитку України. Вказана мета конкретизована у завданнях дослідження і реалізована у кінцевих висновках по дисертації.

Висновок щодо актуальності теми дисертації підтверджується її зв'язком з тематикою наукових досліджень кафедри кримінального права і кримінології юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка «Теоретико-прикладні проблеми удосконалення кримінального законодавства України», «Проблеми кримінально-правової охорони особи, суспільства та держави» та «Теоретико-прикладні проблеми ефективності кримінального законодавства України» (номери державної реєстрації 0113U004175, 0116U001650, 0119U002406).

Обґрунтованість наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації підтверджується:

– узагальненням існуючих наукових досліджень за антикорупційною тематикою в кримінології, кримінальному праві та адміністративному праві та використанням їх результатів як бази для порівняння із результатами авторського дослідження;

– опрацюванням актів національного законодавства у сфері запобігання та протидії корупції, а також міжнародних нормативно-правових актів і договорів, ратифікованих Україною;

– використанням даних моніторингових досліджень щодо стану корупції в Україні, різних форм статистичної звітності правоохоронних та

антикорупційних органів, а також опрацювання значної кількості літературних джерел (509 найменувань);

– обраною методикою дисертаційного дослідження та застосованими для досягнення його мети загальнонауковими і спеціальними методами наукового пізнання: феноменологічного (підрозділ 1.2); історичного (підрозділ 1.3); аналітичного, прогностичного, порівняльно-правового (підрозділи 1.2, 4.1, розділ 3); системно-структурного (підрозділи 5.1, 5.2, 5.3) та ін.;

– науковими доказами, здобутими за результатами авторських емпіричних досліджень (узагальнення кримінальних проваджень по корупційним злочинам; анкетування 460 співробітників антикорупційних органів та інших органів правопорядку (НАБУ, САП, ДБР, прокуратури, Національної поліції, СБУ, ДФС)); опитування 391 громадянина України (С.10);

– логічною обґрунтованістю зроблених висновків, належною аргументацією практичних рекомендацій, цілісністю і смисловою завершеністю тексту дисертації.

Достовірність наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації підтверджується:

– валідизацією обраних методів наукового пізнання, дотриманням методики і процедури збирання, опрацювання, аналізу та об'єктивної інтерпретації первинної і вторинної інформації про об'єкт дослідження;

– перевіркою робочих гіпотез одержаними результатами емпіричних досліджень, а також порівнянністю таких результатів із іншими даними та можливістю їх верифікації;

– апробацією матеріалів дисертаційного дослідження на науково-практичних конференціях, форумах, «круглих столах» (с. 17-18);

– коректністю використання понятійно-категоріального апарату кримінального права та кримінології у вирішенні прикладних проблем запобігання та протидії корупції, а також практичною спрямованістю

наукових рекомендацій, що підтверджується актами впровадження у правотворчу і правозастосовну діяльність (с. 17);

– відповідністю теоретичних положень сучасним знанням про шляхи та засоби подолання корупції, а також підтвердженням одержаних результатів емпіричними даними з інших джерел інформації.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання в законотворчій, науково-дослідній, правозастосовній діяльності та навчальному процесі (с. 17), що підтверджується актами впроваджень (с. 462–467).

Повнота викладу положень дисертації в роботах, опублікованих автором. Основні теоретичні положення і висновки дисертаційного дослідження знайшли своє відображення в 30 наукових працях, серед яких: 1 одноосібна і 1 колективна монографії; 23 статті, опублікованих у фахових наукових виданнях України та виданнях інших держав; 4 тезах доповідей на науково-практичних конференціях, круглих столах, форумах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з переліку умовних позначень, вступу, п'яти розділів, які поділяються на 21 підрозділ, висновків, списку використаних джерел (509 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 467 сторінок, список використаних джерел – на 58 сторінках, додатки – на 39 сторінках.

Новизна положень, які виносяться на захист полягає у розробленні оригінальної концепції запобігання та протидії корупції в Україні кримінально-правовими, кримінологічними та адміністративно-правовими засобами. У межах цієї концепції змодельовано ієрархічну систему корупційних правопорушень, визначено тенденції масового поширення корупції у найважливіших сферах суспільного життя, розкрито основні причини вчинення корупційних правопорушень, запропоновано наукове бачення загальнодержавного підходу щодо зниження рівня корупції до соціально допустимої межі.

До найбільш вагомих наукових результатів, що становлять її новизну, належать такі:

– розроблені критерії оцінювання соціально допустимого рівня корупції (не масовість і не системність; відсутність істотного впливу на політичну, економічну, правову сфери суспільного життя; не пов'язаність з організованою злочинністю; малопоширеність в політиці, судовій системі та органах правопорядку; нульова толерантність до корупційних практик серед населення) (с. 39-40);

– міждисциплінарний підхід до вирішення проблеми запобігання та протидії корупції в Україні шляхом створення національної системи стійкості до впливу корупціогенних факторів у публічній, приватній і громадській сферах; обмеження дії та усунення причин корупції, а також можливостей (умов) для вчинення корупційних діянь; зміни репресивного підходу на превентивний у сфері протидії корупції; консолідації зусиль держави, бізнесу, міжнародних організацій і громадянського суспільства у сфері запобігання та протидії корупції;

– твердження про взаємозалежність між рівнем корумпованості публічної влади та ступенем демократичності держави, між політичною корупцією та масштабним зловживанням публічною владою;

– положення щодо закономірностей зростання рівня корумпованості органів публічної влади, зокрема внаслідок домінування неформальних норм поведінки над приписами законодавства у відносинах між службовими особами і громадянами та суб'єктами господарювання, а також унаслідок зростання попиту на корупційні послуги;

– судження щодо структури та змісту механізму протидії корупції в Україні, зокрема його цілей, об'єктів впливу, суб'єктів протидії корупції, форм та засобів запобіжної діяльності;

– обґрунтування причин масового поширення корупції інституційною слабкістю держави та неефективністю національної правової системи.

Заслуговують на увагу пропозиції дисертанта щодо:

– доцільності удосконалення у превентивних цілях існуючої системи поділу основних секторів ураження корупцією не тільки на публічний і приватний, а ще й на громадський сектор;

– обґрунтування необхідності оперативного супроводу досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень шляхом проведення заходів оперативно-розшукової діяльності після встановлення особи, яка вчинила корупційне кримінальне правопорушення, та/чи факту такого правопорушення;

– пропозиції з уніфікації термінології, що використовується у кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві.

Відмічаючи позитивні сторони рецензованої роботи, *слід звернути увагу на деякі недоліки, дискусійні положення, а також висловити зауваження і побажання.*

1. У підрозділі 1.3 «*Детермінанти корупції: системна характеристика*» розкрито першопричини та причини корупції, однак поза увагою дисертанта залишилися умови, що сприяють вчиненню корупційних правопорушень. Між тим, детермінанти злочинності включають причини, умови, кореляти, зв'язок станів, функціональну залежність. Нелогічність такого підходу дисертанта підтверджується наступними висновками: «Основна увага кримінологічної теорії та практики у сфері протидії корупції в Україні сьогодні має бути зосереджена на запобіганні корупції шляхом усунення можливостей (умов) для вчинення корупційних діянь» (с. 309); «З урахуванням низької імовірності суттєвого зменшення причин корупції в короткостроковій чи середньостроковій перспективі основна увага кримінологічної теорії та практики в сфері протидії корупції в Україні має бути зосереджена на запобіганні корупції шляхом усунення можливостей вчинення корупційних діянь» (с. 366-367).

Доволі дискусійними є судження щодо першопричин виникнення та поширення корупції в Україні. Такими називається тривалий період національної бездержавності за радянських часів, що пов'язана з

дискримінацією українців з питань доступу до легальних процедур отримання матеріальних благ, захисту власних прав та інтересів. Дискримінація українців оберталася недовірою до влади та унормовувала корупційні засоби вирішення особистих питань (проблем) за принципом «ти – мені, я – тобі» (с. 57-59).

Видається, що першопричини виникнення корупції за радянської доби криються не у дискримінації української нації як такої, позаяк українці входили до складу органів державного управління на всіх рівнях владної вертикалі. Вони полягають у пануванні адміністративно-командної моделі планової економіки, що передбачала: виключно державну форму власності на засоби виробництва, монопольне становище партійної номенклатури в системі управління матеріальними ресурсами, а також нелегальний і несправедливий механізм розподілу дифіцитарних товарів по благу і за незаконну винагороду серед «своїх», відсутність громадського контролю та публічної звітності чиновників за витрачені державні кошти і майно.

Запропонований поділ причин корупції на три групи (політичні, економічні, соціально-психологічні) та їх характеристика потребують доповнення. Приміром, соціально-психологічні причини визнані найбільш вагомими – 70% у структурі детермінант корупції. Вони включають правовий нігілізм, «кумівство» при доборі кадрів на ключові державні та політичні посади, непотизм та ін. (с. 74-78).

Водночас, зазначені причини головним чином виражаються у деформаціях правової і моральної свідомості носіїв влади у вигляді антисупільних поглядів, корупційних звичаїв і традицій, викривленій системі цінностей, вузькокорпоративних інтересах, недоброчесності, прийнятному ставленні до різних форм корупції.

2. Доволі прогресивний підхід до вирішення проблеми запобігання корупції шляхом формування стійкості суспільства, держави та бізнесу до впливу корупціогенних факторів різними засобами, виглядає змістовно і

структурно незавершеним. Концепція забезпечення національної стійкості покладена в основу Стратегії національної безпеки України. Видається, що структурними елементами механізму її реалізації мають бути: національна система оцінювання корупційних ризиків і загроз (моніторинг, прогнозування і моделювання корупціогенних ситуацій, а також визначення уразливостей); стратегічне планування і аналіз корупціогенних факторів; кризовий менеджмент (координація діяльністю суб'єктів запобігання корупції, міжнародна співпраця, ефективна комунікація у сфері запобігання та протидії корупції).

3. Потребує додаткової аргументації категоричне твердження дисертанта щодо неприйнятності інституційного (функціонального) підходу до розуміння корупції в Україні, заперечення його застосування в кримінологічних дослідженнях, окрім випадків констатації фактичних даних стану корупції (с. 15).

Річ у тім, що в авторському визначенні корупції вказується на ознаки «укоріненості» і «системності». Про системність корупції неодноразово зазначається при аналізі цього явища в правоохоронних органах, судах, в освіті, в приватному секторі. Дійсно, для країн колишнього соцтабору характерною є наявність неформального інституту системної корупції. Ознаками системної корупції є унормування корупційної поведінки в державному та приватному секторах; протиріччя між формальними та неформальними нормами; низький ризик покарання за корупційні діяння; висока толерантність населення до корупції. Іншими словами, системна корупція передбачає інституціоналізацію корупційних практик і відносин, створення корупційних вертикалей і мереж, знецінення права, як цінності, та регулятора суспільних відносин.

4. Важко погодитись із твердженням, що масова корупція на побутовому рівні становить загрозу національній безпеці України (с.108-111). В основі вказаного твердження лежить ідея щодо трансформації

незначних корупційних діянь (адміністративних деліктів) у злочини різного ступеня тяжкості.

Згідно із ст. 1 Закону України «Про національну безпеку» від 21.06.2018 № VIII (в редакції від 24.10.2020) національна безпека – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. Під загрозами національній безпеці України розуміються явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України.

З наведеного випливає, що навряд чи побутова (низинна корупція) становить загрозу національній безпеці України. Між тим, політична корупція, бюрократична (адміністративна) корупція, ділова корупція дійсно загрожують національним інтересам України, перешкоджають сталому розвитку економіки, громадянського суспільства і держави, зростанню рівня та якості життя населення, європейській та євроатлантичній інтеграції України. Більш того, за певних обставин політична корупція може загрожувати державному суверенітету і територіальній цілісності, конституційному ладу.

5. До найбільш уражених корупцією сфер суспільного життя, що негативно позначається на стані законності і правопорядку в державі в цілому, віднесено політичну корупцію, корупцію в правоохоронній і судовій системі, корупцію в освіті, корупцію в приватному секторі. Очевидно, що саме вказані сфери мають стати пріоритетами антикорупційної діяльності держави і громадянського суспільства зараз і в найближчій перспективі.

У зв'язку з цим, виникає питання, чому серед переліку видів секторальної корупції не вказано корупцію в громадському секторі, корупцію в секторі оборони, корупцію в системі охорони здоров'я? Адже дисертант наполягав на вирізненні серед корупційно уразливих секторів антикорупційну діяльність громадських організацій. Наслідки системної корупції в

оборонному секторі сповна проявилися під час війни РФ проти України. Корупція в сфері охорони здоров'я гостро відчувається під час світової пандемії корона вірусної інфекції «COVID-19». Видається зайвим доводити необхідність визнання указаних сфер пріоритетними для запобігання і протидії корупції.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність у цілому. Проведений аналіз дисертаційної роботи та автореферату дає можливість зробити висновок про те, що рецензована робота містить наукові положення і науково-обґрунтовані результати у сфері боротьби із злочинністю, що у сукупності вирішують важливу теоретико-прикладну проблему запобігання і протидії корупції в Україні.

Висновок. Дисертація за темою: «Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні» **відповідає** вимогам пунктів 9, 10, 12, 13 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (у редакції від 26.11.2019 р.), а її автор, **ТРЕПАК Віктор Миколайович**, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 - кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Офіційний опонент –

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, член-кореспондент
Національної академії
правових наук України

Б.М. Головкін

27 «листопада» 2020 року.

